

طرحی برای «وجین کتابهای کتابخانه»*

برای آنکه گنجینه کتابخانه، با پیشرفتهای علمی و فنی همگام باشد. و اطلاعات و دانش های نو، روح تازه به کالبد آن بدمد، ناگزیر از داشتن برنامه ای برای «وجین» خواهد بود تا با تصفیه و گشایش ظرفیت، از شر کتابهای کهنه و بی مرجعه خلاصی یابد. و با آمادگی دائمی در پذیرش منابع جدید، محققان و مراجعان را همچنان شیفته و وفادار، نگهدارد.

در مراکز اسناد یا کتابخانه هایی که از طریق درجه بندی و جزآن، برای «وجین» به موقع، برنامه ریزی و آینده نگری نشده است، معمولاً، یکمرتبه با البوه اسناد و کتبی روبرو می شویم که قفسه ها را انباشته اند. و در حالیکه روز بروز، توان راهنمایی و گره گشایی را در جهات مختلف علمی و فنی از دست می دهند، با اشغال کامل قفسه ها، راه را بر نوجویی و نو اندیشی مسدود ساخته اند.

عوامل اساسی در «وجین»

آنچه که علت «وجین» یک کتاب، از محل استقرار آن در مخازن یا سالن های کتابخانه است، یا مربوط به زمان چاپ می شود. یعنی برای تحقیق دقیق تر و مطمئن تر، نیاز به چاپ های جدیدتر است. و یا بدون اینکه مسأله زمان چاپ مطرح باشد، کتاب، به دلیل مسایل مربوط

*چندی پیش، در یکی از کتابخانه ها، به منظور جدا سازی کتابهای کهنه و بی مرجعه، از کتابهایی که بهر حال باید بماند و مورد استفاده قرار گیرد؛ طرحی پیشنهاد شد، که شرح آن به اختصار در این مقاله، از نظر خواننده محترم می گذرد.

در این طرح، ارزش روبه زوال کتابها، از جهات مختلف مورد بررسی قرار می گیرد و سرانجام، آنچه دارای امتیاز منفی بیشتر باشد، زودتر از مجموعه «خارج» می شود. البته امکان تبدیل آثار کم سرجمه به میکروفیلم و یا تغییر قطع کتابها، به ابعاد کوچکتر، نیاز به اجرای این طرح را محدودتر خواهد کرد. متأسفانه، شاید بدلیل حالت «خاص» موضوع، دسترسی به منابع (داخلی یا خارجی) جز به طور محدود میسر نگردد و مطالب بهمین صورت به چاپ سپرده شد. راهنمایی و انتقاد صاحب نظران، سازنده، و موجب خشنودی خواهد بود.

به موضوع، با عدم اقبال مراجعان روبرو شده است. و یا فرسودگی کتاب، ارزش های دیگر را منتفی ساخته است.

افزون بر این «وجین» گاهی بر اثر تصمیمات و تغییرات در خط مشی کتابخانه انجام می گیرد چنانکه گاهی، تهیه منابع مربوط به یک، یا چند موضوع، در دستور کار کتابخانه قرار می گیرد. و اعمال یک تقابلی نسبی در گنجینه کتابخانه و یا موضوعات خاص، لازم می آید. و یا برنامه ریزی در همکاری ها و روابطی که بین دو یا چند کتابخانه بوجود می آید، موجب «وجین» می شود. این اصل ساده ای است که کتابهای علمی، خصوصاً کلاسیک، مثل: فیزیک، شیمی،... از لحاظ موضوعی، خیلی زودتر از کتابهای ادبی و فلسفی، مقبولیت مراجعه را از دست می دهند. بنابراین در کتابخانه هایی که کتابها بصورت موضوعی مرتب شده اند، چنانچه مثلاً در بخش کتابهای ادبی، هر ده سال یکبار «وجین» انجام می پذیرد، در قسمت علوم لازم است هر پنج سال یکبار (و در مجموعه علوم اجتماعی هر هفت سال یکبار) این کار انجام شود. البته با شرحی که خواهد آمد، بهتر است با تعیین امتیاز منفی، برای همه کتابها، «وجین بصورت یک برنامه دائمی، در کتابخانه انجام شود.

در کتابخانه های خصوصی یا دانشگاهی که وظیفه ایشان، خدمت و هدایت طبقه معینی از اجتماع است، و نیاز مطالعاتی طبقه مورد نظر اهمیت بیشتری دارد، گاهی ناچارند، اقبال و «ضریب مراجعه» را پیش از سایر عوامل، در «وجین» ملحوظ دارند.

تاریخ آماده سازی

سبنای محاسبه در میزان مراجعه سالانه (و بیشتر) به کتاب، از هنگامی است که کتاب (پس از آماده سازی) در قفسه جای می گیرد. بنابراین لازم است کلیه کتابهایی که آماده سازی و در قفسه قرار می گیرند، دارای تاریخ ورود به مخزن باشند. چنانچه کتابهای مخزن کتابخانه بدون تاریخ ورود باشند، تاریخ تهیه فهرست برگه ای (کارت کاتالوگ) را می توان باین منظور بکاربرد. و چنانچه فهرست برگه ای فاقد تاریخ باشد، ناچار تاریخ ثبت کتاب ملأ کار خواهد بود. هر چند که این کار، زمان انتظار کتاب را برای فهرست نویسی، به میزان واقعی می افزاید. در کتابخانه هایی که چندین هزار کتاب، بدون تاریخ ورود به مخزن، در قفسه ها قرار دارند، یا به کمک برگه های شلف ((رفرگه ها)) تاریخ ورود به مخزن در داخل کتاب، یادداشت می شود. و یا در صورت نبودن تاریخ، در این برگه ها، شماره های ثبت مربوط به هر سال (از روی دفاتر ثبت) بر روی ورقه ای یادداشت می گردد. و براساس آن (در مخازن) سال تهیه کتابها، در داخل آنها (مثلاً پشت صفحه عنوان) مشخص می شود. سالهایی که باین ترتیب، یادداشت می شود، سبنای کار «وجین» خواهد بود.

گشایش ظرفیت

در آمارگیری‌های سالانه، بهتر است، امکان افزایش (تقریبی) کتابها نیز مشخص شود. این ظرفیت، گاهی بصورت پراکنده، در پایان رده‌های موضوعی، و گاهی در انتهای مجموعه، قرار دارد. و در هر حال، توصیه می‌شود، حداقل به میزان بیست درصد از ظرفیت مخزن برای جذب منابع و آثار سفارش شونده در سال (یا سالهای) بعد اختصاص یابد. تأمین این ظرفیت نیز گاهی تنها از طریق «وجین» میسر می‌گردد.

نسخه مکرر

چنانچه میزان مراجعه به نسخه‌های مکرر کم باشد، ممکن است نسخه‌های اضافه را با «وجین» تقلیل داد.

افزون بر این چنانچه در یک مقطع زمانی (مثل ترم‌های تحصیلی)، کتابخانه مسوول تهیه نسخه‌های نسبتاً زیاد، از یک کتاب می‌شود، که به زودی فرسوده و خارج از دورخواهد شد، توصیه می‌شود، از ابتدا تعداد محدودی از آنها ثبت و فهرست و آمادسازی شوند، و بقیه، بدون این خدمات در محلی (بطور موقت) نگهداری، و امانت داده، و بازپس گرفته شود. و در پایان دوره، از طریق سباده یا اهداء، از مجموعه کتابخانه، حذف شود. این کار، بهتر از آن است که پس از شش ماه، یا یک سال، مجبور به وجین کتاب‌ها، از کتابخانه شویم.

روابط بین کتابخانه‌ها

بین دو یا چند کتابخانه که خدمات «اسانت بین کتابخانه‌ای» انجام می‌شود، ممکن است برای صرفه‌جویی در بودجه و محل، تهیه مجموعه‌های پر حجم (و پرخرج) را بین خود تقسیم نمایند و هر یک مسوولیت جمع‌آوری بخشی از کتابها را به عهده بگیرند. در این صورت لازم است مجموعه‌های تکراری «وجین» شود و به یکی از دو یا چند کتابخانه‌ای که مسوولیت گردآوری آنها را پذیرفته‌اند فرستاده شود.

امتیاز منفی

باتوجه به عواملی که برای «وجین» برشمردیم، واضح است، کتابهایی که مشمول چند عامل واقع می‌شوند، لازم است، سریع‌تر از کتابخانه خارج گردند. به این منظور، می‌توان قبل از اقدام در مورد «وجین» صورت وضعیت هر کتاب را، به‌طور جداگانه، در جدولی که همه عوامل، در آن جدول، مقایسه شده‌اند، بررسی کرد. و ضمن قرار امتیاز عددی منفی، در هر عامل، مجموع امتیازات منفی را نسبت به یک حد نصاب قراردادی سنجید. نمونه چنین جدولی را که در آن، پنج عامل مهم برای «وجین» در نظر گرفته شده است در صفحه بعد مشاهده می‌فرمائید.

بررسی و وضعیت کتاب

«برگ و جین»

نام کتاب شماره راهنما

نام نویسنده

تاریخ ورود به مخزن تعداد شماره ثبت

نتیجه بررسی	سی امتیاز منفی	بیست امتیاز منفی	ده امتیاز منفی	شرح
	علوم محض	علوم اجتماعی و هنر	ادبیات و فلسفه	موضوع
	کم (تاسه مورد)	محدود (کمتر از ده مورد)	زیاد (بیش از ده مورد)	مراجعه*
	کهنه (و غیر قابل تعمیر)	مستعمل (و قابل تعمیر)	تازه	فرسودگی
	قدیم	قبل	جدید	چاپ
	پنجم بعد	سوم یا چهارم	اول یا دوم	نسخه

جمع امتیازات منفی

این کتاب در تاریخ بررسی ، و بعنوان «خارج از دور» شناخته شد.

مسوؤل مخازن کتابخانه

امضاء

متصدی «وجین کتاب»

امضاء

رئیس کتابخانه

امضاء

* سبنای محاسبه برای مراجعه، تاریخ ورود به مخزن است.

حد نصاب امتیاز منفی .

فرض می‌کنیم در هر یک از سه موضوع مشخص شده در جدول (ادبیات و فلسفه - علوم اجتماعی و هنر - علوم) کتابهایی در دست داشته باشیم، که از تاریخ ورود آنها به مخزن کتابخانه بین ۳ تا ۵ سال می‌گذرد. در این صورت می‌توانیم جدول زیر را برای اعمال حداقل امتیازات منفی در نظر بگیریم.

موضوع	ادبیات و فلسفه	۱. =	علوم اجتماعی و هنر	۲. =	علوم	۳. =
نوع مراجعه	زیاد	۱. =	زیاد	۱. =	زیاد	۱. =
میزان فرسودگی	مستعمل	۲. =	مستعمل	۲. =	مستعمل	۲. =
زمان چاپ	چاپ قبل	۲. =	چاپ قبل	۲. =	چاپ قبل	۲. =
نسخه	نسخه اول یا دوم	۱. =	نسخه اول یا دوم	۱. =	نسخه اول یا دوم	۱. =

جمع امتیازات منفی ۷۰ ۸۰ ۹۰
در جدول بالا میزان مراجعه زیاد (۱۰) فرض شد تا امتیاز منفی کمترین حد را دارا باشد. اما همین فرض موجب مستعمل شدن کتاب می‌شود، و امتیاز منفی، میزان فرسودگی را به ۲ می‌رساند. با توجه باینکه، تاریخ ورود به مخزن از ۳ سال متجاوز است، به احتمال زیاد کتاب، چاپ قبل (۲۰ امتیاز منفی) خواهد بود. و چنانچه امتیاز منفی مربوط به نسخه اول یا دوم (۱۰) را هم به مجموع امتیازات منفی اضافه کنیم، حاصل جمع امتیازات منفی در این جدول برای کتابهای ادبی و فلسفی ۷۰ و کتابهای علوم اجتماعی و هنر ۸۰ و علوم محض ۹۰ می‌شود. حال اگر حد نصاب «وجین» ۹۰ امتیاز منفی باشد، کتاب مورد نظر در بخش علوم، مشمول «وجین» خواهد شد.

اکنون اگر کتابخانه قدرت جایگزین سازی را، در مورد کتاب مزبور، نداشته باشد، ناچار آن را از مجموعه، حذف نمی‌کند. ولی با توجه به اینکه از یکسو، مراجعه به این کتاب کمتر خواهد شد (و امتیازات منفی، از لحاظ میزان فرسودگی و مراجعه و چاپ رو به تزايد خواهد بود). در بررسی نوبت بعدی «وجین» خواهد شد. و از سوی دیگر مجموع امتیازات منفی در کتاب‌های رده ادبیات و فلسفه یا علوم اجتماعی و هنر، در جدولی که شرح آن گذشت، کمتر از ۹۰ امتیاز منفی است. و خیلی دیرتر «خارج از دور» خواهند شد، بنابراین، می‌توانیم رقم ۱۰۰ را حد نصاب امتیاز منفی برای «وجین» در کتابخانه‌های عمومی و دانشگاهی قرار دهیم.

اما تذکر چند نکته در اینجا ضروری است. اول اینکه: رقم ۱۰۰ بهر حال یک حد نصاب تقریبی خواهد بود. و مسؤولان کتابخانه‌ها، نسبت به انباشتگی مخزن کتاب، یا خطمشی خاص، می‌توانند در آن تغییراتی بدهند. دوم اینکه: این جدول، تنها برای «وجین» مجموعه عمومی کتابخانه، طرح شده است. و کتابهای مرجع، یا مجموعه‌های خاص از آن سستی است

سوم اینکه: امتیازات منفی برای «موضوع»، چنانکه در نمونه بالا آمد، فرضی است. و در هر کتابخانه می‌توانند، تاکید در موضوع خاص را، به شکل مناسب اعمال کنند. علاوه بر عواملی که در جدول مزبور، برای «وجین» در نظر گرفته شد، معیارهای «اندازه (قطع) و «بها» ی کتاب را، می‌توان در «وجین» تأثیر داد. چنانکه بعضی از کتابخانه‌ها، برای بعضی از کتابخانه‌ها برای ذخیره سازی بیشتر از ظرفیت موجود، اسناد و کتابها را از طریق معاوضه، یا تهیه عکس و میکروفیلم و میکروفیش، به ابعاد کوچکتری تبدیل می‌کنند، و از این راه مجموعه کتابخانه غنی‌تر می‌شود. اما در عین حال قطع کتاب، در جدول پیشنهادی اهمیت زیادی ندارد. و بهای اسمی کتاب هم پس از «وجین»، هنگام مبادله یا اهداء (یا فروخته شدن) می‌تواند بنحوی محاسبه شود.

ادارهٔ اسوال و سوؤلیت اسوالی

در کتابخانه‌هایی که «وجین» کتابها برای ایشان سوؤلیت اسوالی به‌مراه دارد، لازم است «برگ وجین» در دو نسخه تهیه شود و پس از امضاء متصدی «وجین» و سوؤل مخزن (یا بخش مراجعات) به امضاء رئیس کتابخانه برسد و یک نسخه به ادارهٔ اسوال فرستاده شود. لازم به یادآوری است، نسخه‌ای که در کتابخانه قرار است بعنوان سابقه، بایگانی شود. ابتدا به اطلاع بخش فهرست‌نویسی می‌رسد، تا برگه‌های شلف (رفیرگه) و مولف (پدیده‌آور) علامت‌گذاری یا به‌سهر «وجین‌شد» (یا علامت *W) سمهورگردد. و همچنین در خارج ساختن برگه‌های برگردان عمومی کتابخانه اقدام شود. در پایان، چنانچه برگه‌های وجین کتاب به ترتیب تاریخ (و ذکر مشخصات کتاب) در دفتری ثبت شود، از نظر آماری، مورد استناد خواهد بود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی